

Višnja Barbir

Fredric Jameson

- povratak transcendentnom

Fredric Jameson jedan je od najznačajnijih suvremenih književnih teoretičara engleskog govornog područja. Od svog prvog većeg djela, *Marksizam i forma* (1970), svojim je brojnim analizama književnih i kulturalnih tekstova kao i najrazličitijih teorijskih pravaca, od ruskog formalizma do post-moderne, neprestano prisutan u suvremenim teorijskim raspravama. No Jameson se nije zaustavio tek na intervencijama u te rasprave - on je, naime, čitav niz različitih teorijskih pravaca, od ruskog formalizma, strukturalizma, poststrukturalizma i psihoanalize asimilirao u vlastiti sustav interpretacije, ili je to barem pokušao učiniti. Jameson je tako sintezom raznorodnih, pa i po mnogočemu suprotstavljenih teorijskih stajališta, razvio vlastitu inačicu marksističke teorije. U doba općeprihvaćenog odbijanja velikih sustava koji bi objasnili svijet u njegovu totalitetu, Jameson se gotovo hrabro i u svakom slučaju ustrajno zalaže za relevantnost i opstojnost marksističke teorije, štoviše, za njezin primat nad drugim teorijama.

Političko nesvjesno* je djelo koje sustavno artikulira Jamesonov sintetski pristup. Gustoća i kompleksnost ovoga teksta barem djelomično potječu iz prisvajanja i prilagodbe koncepata koje su razvili tako različiti mislioci poput Levi-Straussa, Greimasa, Alhusera, Deleuzea i Guattarija i konačno Derride. Ovo bi se djelo moglo čitati kao Jamesonov dijalog, ili pak obračun, s nizom teorijskih i kritičarskih pravaca dvadesetoga stoljeća, a ponajviše sa sustavima, teorijama ili strategijama koje se obično

svrstavaju pod skupni naziv poststrukturalizma, posebno s onim što Jameson naziva "francuskom antiinterpretativnom strujom" u koju svrstava i Jacquesa Derridu.

Sustav interpretacije kojeg Jameson izlaže u ovome djelu opisan je kao pokušaj da se premosti jaz između marksističkog i deridijanskog pristupa tekstu odnosno da se uspostavi politički obilježen pristup dekonstrukciji tekstualnih procjepa, jazova i nekonzistentnosti, koji se smatraju "nesvjesnim" nastalim u koliziji jezika, forme i ideologije.¹ Upravo Jamesonov pokušaj da premosti taj jaz i da dekonstrukciju svede pod marksističku teoriju, odnosno da je prisvoji za marksističku hermeneutiku, čini interpretativni model koji Jameson izlaže u *Političkom nesvjesnom* izazovnim, no ujedno i problematičnim.

Središnja teza *Političkog nesvjesnog* jest prisutnost Povijesti kao "neprelaznog horizonta svekolikog čitanja i interpretacije". Marksistička kritika ne može se odreći uzročne snage Povijesti, ali je Jameson nastoji pomiriti s poststrukturalističkim nepovjerenjem prema nekom prisutnom ili transcendentnom uzroku i deridijanskim nepovjerenjem prema svim prisutnostima unutar i u pozadini tekstova.

I posve letimičan pogled na niz rasprava o tome što je dekonstrukcija i što je Derrida "zapravo mislio" dovoljan je da bi se shvatilo koliko je opasan i na

* *The Political Unconscious. Narrative as a Socially Symbolic Act.* Cornell University Press, Ithaca, NY, 1981.

¹ C. Norris *Deconstruction - Theory and Practice*, London New York, Routledge, str. 171.

neuspjeh osuđen svaki pokušaj da se njegov projekt svede na jednostavnu i nedvosmisleni definiciju. No, ako bismo htjeli ipak nešto reći o učinku koji je Derrida imao na književnu teoriju, mogli bismo reći da je dekonstrukcija, ili obračun s logocentrizmom, do temelja uzdrmla i dovela u pitanje interpretaciju kao postupak kojemu je cilj uspostaviti ujedinjeno značenje teksta i tekstu podati određenu cjelovitost, dovršenost i koherenciju. Nasuprot takvim tradicionalnim stajalištima, u dekonstrukcijskom pristupu tekst postaje mreža označitelja u trajnoj igri diferencije, pri čemu "značenje" biva stalno odgađano pa je onemogućen svaki pokušaj da se fiksira transcendentno označeno. Upravo to problematiziranje referenta i shvaćanje jezika kao nečeg nestabilnog, kao beskonačnu igru u kojoj značenje biva stalno odgođeno, dovodi u pitanje interpretaciju kao jednoznačno čitanje teksta i vodi nas doživljaju teksta kao nečega što u sebi sadrži pluralnost značenja, nečega što nam "govori" mnogo toga, i mnogo toga proturječnog istovremeno. Dekonstrukcijsko čitanje podriva i destabilizira jedinstvo i cjelovitost teksta i ono "značenje" za kojim traga tradicionalna kritika, te podrazumijeva pronalaženje i otkrivanje procjepa i nekonzistentnosti koje narušavaju i uzdrstavaju koherenciju teksta, razotkrivaju prirodu teksta kao nečega što je konstruirano te ga na poslijetku i razgrađuju.

Neke dodirne točke ovakvog pristupa tekstu i marksističke kritike postoje već kod Pierrea Machereya, konkretno u njegovom postupku "simptomnog čitanja", koje u procjepima i odsutnostima, u kolizijama između divergentnih značenja teksta otkriva kako tekst podriva vlastitu homogenost i implicitno kritizira vlastitu ideologiju. Obrazlažući svoj interpretativni model, Jameson se poziva na simptomno čitanje i demistifikaciju teksta, ali ono što njegov sustav čini izazovnijim jest pokušaj da pomiri marksističku demistifikaciju s aporijama i nerazrješivim proturječnostima dekonstrukcije. Premda Jameson odnos marksističke kritike i drugih interpretativnih modela, odnosno drugih mislilaca opisuje metaforom tržišta na kojem se svi oni natječu za primat, u *Političkom nesvjесnom* nismo zapravo

suočeni s rivalstvom onoga što on naziva različitim kritičkim metodama, već s pokušajem da te "metode" djelomično prisvoji i upotrijebi odnosno svede pod svoju inačicu marksističke kritike. Čini se, naime, da Jamesonovo shvaćanje marksističke teorije kao "neprelaznog horizonta" svekolike teorije niti ne ostavlja druge mogućnosti. Iako ga izriječkom spominje tek marginalno, jedan od ključnih elemenata Jamesonova modela jest upravo obračun sa Derridinom dekonstrukcijom, odnosno pokušaj da se neutraliziraju konzekvencije dekonstrukcije za marksističku teoriju.

Svrstavši Derridu u "francusku antiinterpretativnu struju" Jameson će početi njegovu neutralizaciju pozivanjem na Freuda odnosno na ono što drži najvrednijim Freudovim doprinosom: shvaćanjem interpretacije kao temeljne potrebe ljudskih bića koja se ne mogu oduprijeti potrebi da pokušaju razumjeti i naći nekog reda i smisla u svijetu oko sebe. S druge strane sustave i strategije "antiinterpretativne struje" Jameson će postaviti kao konkurentske metode vlastitoj jer one zapravo ne predstavljaju "potpuno dokidanje interpretativnog djelovanja već traže stvaranje novog i prikladnijeg imanentnog odnosno antitranscendentnog modela". Postavljanje tih "metoda" kao konkurenata vlastitoj, kao metoda koje zapravo zagovaraju "novi hermeneutički model", Jamesonu bi trebalo omogućiti da neutraliza njihove implikacije a istovremeno ih upotrijebiti u vlastitom hermeneutičkom modelu.

Ovakav postupak "neutralizacije" međutim počiva na veoma problematičnim postavkama. U čemu je zapravo problem kod karakterizacije Derridina stava kao antiinterpretativnog? Ključ odgovora na ovo pitanje leži u načinu na koji Jameson pristupa pojmovima *hermeneutike* i *interpretacije*, ili točnije, njegovo izjednačavanje tih dvaju pojmova. A upravo u očiglednoj lakoći s kojom jedan termin zamjenjuje drugim leži temeljna prepreka premošćivanju jaza između dekonstrukcije i marksističkog pristupa tekstu. Poslužimo se ovdje Derridinim objašnjenjem u kojem naglašava razliku između ova dva pojma i pod hermeneutikom razumije "dekodiranje neke istine

skrivene u tekstu", čemu suprotstavlja "transformativan čin interpretacije".² Čak i bez ovog objašnjenja trebalo bi biti jasno kako dekonstrukcija ne podrazumijeva nužno antiinterpretativni stav, već je prije riječ o tome da se interpretacija ne doživljava kao sredstvo koje će otkriti "značenje" teksta niti neku njegovu istinu, posebno ne onu koja bi bila ovjerena nečim što se nalazi izvan samog teksta.

Jameson doduše prihvaća poststrukturalističku problematizaciju značenja kao koncepta koji pripada metafizičkoj misli, te najavljuje kako njegov postupak ne počiva na potrazi za značenjem teksta već na otkrivanju načina na koji tekst funkcionira. Svoj model Jameson gradi nasuprot tradicionalnijim marksističkim modelima uzročnosti: mehaničkoj, koja predstavlja krajnje nesofisticiran oblik materijalizma koji uzrok svekolike kulture vidi u interesima klasa ili pojedinca; i izražajnoj uzročnosti, kakvu nalazimo kod Hegela, koja u svim kulturalnim fenomenima pronalazi jednu bit ili glavnu priču, u ovom slučaju ekonomsku povijest.

Ovim tradicionalnim modelima je, dakle, zajedničko postavljanje historijske ili ekonomske baze kao temeljne determinante nadgradnje (kulture) i svih njezinih elemenata. Interpretacija teksta koja bi se temeljila na ovim društvenim modelima značila bi naprosto pronalaženje njegova izravnog uzroka (mehanički model) ili skrivene biti (izražajni model) u samoj povijesti, a uloga kritičara svela bi se na pronalaženje ujedinjenog značenja teksta razrješavanjem njegovih proturječnosti. Nasuprot ovim dvjema vrstama uzročnosti tradicionalne marksističke misli, Jameson svoj model temelji na trećoj vrsti: strukturalnoj uzročnosti kakvu je razradio Althusser. Najkraće rečeno, ono po čemu se Althusserov model ističe jest odbijanje izravne uzročnosti, tako da društvo, odnosno njegova struktura, nemaju neki vanjski uzrok, već su sami, u svom totalitetu, svoj vlastiti odsutni uzrok. Odsutan ovdje znači da se taj uzrok ne skriva ispod neke površine, već je on funkcija odnosa između samih elemenata strukture.

Međusobni odnosi i proturječnosti koje vladaju među svim dijelovima društva - ekonomske baze i svih razina kulturne nadgradnje - smatraju sve, u svom totalitetu, "uzrokom strukture". Struktura sama, u svom totalitetu, uzrok je svakog pojedinog elementa, ali sami elementi društva su ti koji pak stvaraju strukturu.

No dok Althusser odbija koncept posredovanja (*mediation*) i odnose između pojedinih elemenata strukture vidi u smislu njihovih razlika, Jameson, čini se, ipak donekle želi zadržati pojam posredovanja - on, naime, tvrdi kako se razlika kao takva može pojmiti jedino ako postoji neko temeljno jedinstvo koje služi kao podloga pomoću koje uopće možemo razabrati razliku između pojedinih elemenata. Zadržavanje pojma posredovanja omogućuje Jamesonu da ipak uspostavi određene odnose između pojedinih elemenata društvene strukture i da "analize i rezultate s jedne razine prilagodi drugoj razini". Upravo će ovaj odmak od Althusserovog modela omogućiti Jamesonu da tekst kao "kulturalni proizvod" dovede u vezu s društvenim totalitetom, odnosno da uspostavi odnos između strukture teksta i strukturalnih veza i proturječnosti društvene strukture. Istovremeno, Jameson tvrdi kako se time ne vraća na tradicionalno traženje vanjskih uzroka strukture teksta jer u sustavu strukturne uzročnosti sam tekst nalazi se unutar strukturalnih odnosa i proturječnosti. Tako zadatak kritičara postaje da opiše neku vidljivu strukturu već njezin "odsutni uzrok".

Iako se upotreba pojma "odsutne uzročnosti" u prvi mah može činiti kao Jamesonov pokušaj da pomiri marksistički pristup i poststrukturalističku negaciju prisutnosti i transcendencije, njegov pristup u konačnici ipak otkriva da ta odsutnost tako reći samo prethodi prisutnosti a njegov nas interpretativni model na kraju ipak vodi izvan samog teksta, ako ne u potrazi za značenjem a ono u potrazi za istinom. Jameson odbija pomisao o ujedinjenom značenju koje bi kritičar imao razotkriti i naizgled predlaže strategiju koja bi se mogla nazvati dekonstrukcijom. No, samo naizgled, jer Jamesonu ova strategija služi samo kao početni korak u postupku koji ipak počiva na posredovanju a dekonstrukciju

² J. S. Derrida *Nietzsche's Styles*, Chicago, Chicago University Press, 1979, str. 21.

pokušava rabiti kao metodu čija je vrijednost "tek sektoralna". I upravo ovdje je točka na kojoj se marksistička teorija i "deridijanski pristup" tekstu nužno razilaze.

Pokušaj sektoralne upotrebe dekonstrukcije očigledan je, primjerice, u Jamesonovom čitanju Conradova *Lorda Jima* kojemu je posvećeno jedno poglavlje *Političkog nesvjесnog*. Ono uistinu nalikuje dekonstrukcijskom čitanju utoliko što, općenito govoreći, Jameson čita tekst protiv njega samog i to kako bi pokazao da tekst nije ono što bi želio biti - priča o junaštvu u kukavičluku. Tako, primjerice, naizgled marginalan fenomen vjere Jameson preokreće u ključni element analize, koji razara jedinstvo i stabilnost onoga što bi tekst želio biti. A ova, naizgled sekundarna razina sadržaja povezana je pak s Conradovom "voljom za stilom", kako je Jameson naziva. On naime u *Lordu Jimu* razotkriva strategiju estetiziranja kojom se stvarni svijet i okrutnost društvenih odnosa, "Povijest koja boli", estetizira i pretvara u sliku, pa tako Conradov impresionizam za Jamesona predstavlja "projicirano rješenje, na estetskoj razini, za uistinu proturječnu situaciju u svakodnevnom društvenom životu". Posredovanje će ovdje odigrati ključnu ulogu i Jamesonu omogućiti da društveni fenomen reifikacije poveže sa stilom teksta. Conradov stil tako za njega postaje strategijom ograničavanja koja služi kako bi se sadržaj, društveni život, potisnuo ispod formalizirane površine. Jameson, dakle, ovdje vidi - rječnikom marksističke teorije - imaginarno razrješenje stvarnih proturječnosti.

Dekonstrukcija tekstualnih procjepa i nekonzistentnosti, odnosno lociranje marginalnog elementa koji se okreće protiv tzv. primarnog sadržaja i destabilizira ga, tek su prvi koraci u Jamesonovom postupku. On nas, naime, vodi dalje, tako da tekst ne ostaje sam po sebi nestabilna i nejedinstvena tvorevina, već se te njegove karakteristike nastoje objasniti kao simptome ideološkog ograničavanja.

Sličnu vrstu ograničavanja Jameson uočava i kod predstavnika "ideologija pluralizma" među koje svrstava i Derridu. Tim "ideologijama" on zamjera što upućuju na bezbroj mogućih značenja odnosno inter-

pretacija koje su u konačnici sve ravnopravne i međusobno izmjenjive. U ovakvom stavu, Jameson otkriva odraz određenog ideološkog interesa utoliko što te "ideologije" odbijaju sustavno artikulirati i totalizirati rezultate tekstualne analize i na taj način izbjegavaju teška i opasna pitanja o svojoj povezanosti s poviješću. Nasuprot tome Jameson iznosi tezu o ograničenom broju interpretacija među kojima se, štoviše, mora uspostaviti hijerarhijski odnos jer tako naprosto nalaže ljudski um. Neodlučivost značenja u dekonstrukcijskom čitanju nespojiva je s pretpostavkom o hijerarhiji interpretacija koju Jameson smatra nužnom. Za njega sve interpretacije nikako ne mogu biti jednako vrijedne, a superiornost jedne interpretacije u odnosu na drugu ovjerena je u konačnici u nečemu izvan teksta - u Povijesti. I konačno, ovakva hijerarhija podrazumijeva i mogućnost dovršenosti interpretacije odnosno nemogućnost daljnjih preispisivanja.

Ovakav stav i postupak Jameson uspoređuje sa srednjovjekovnim patrističkim modelom interpretacije prema kojemu se Biblija tumačila u okviru četiriju razina. Na prvoj, doslovnoj razini nalazimo priču o izraelskom narodu. Ova priča generira daljnja preispisivanja i to na alegorijskoj razini (priča o Isusu), nadalje na moralnoj razini (priča o čovjeku), te konačno na anagogijskoj razini gdje se radi o kolektivnom "značenju" povijesti. Svaka razina interpretacije dakle generira drugu razinu, pri čemu između pojedinih razina, kako naglašava Jameson, postoji hijerarhijski odnos, pa se od prve, doslovne, razine, *napreduje* prema četvrtoj, anagogijskoj koja predstavlja zadnje, konačno preispisivanje. Ona tako blokira sva daljnja preispisivanja, kao najviša u hijerarhiji, kao priča o ljudskom rodu koja fragmentiranom individualnom iskustvu vraća totalitet. A upravo je taj totalitet, odnosno njegovo obnavljanje na površini teksta, ključni element Jamesonove hermeneutike.

Jameson sasvim nedvosmisleno tvrdi kako nas naša "posrnula stvarnost" čini nesposobnima da stvorimo viziju totaliteta za kojom on teži gradeći svoj sustav hermeneutike. Zadatak vraćanja izgubljenog jedinstva "velike kolektivne priče" pa

makar u nekom *metodološkom* smislu pada, čini se, na kritičara koji će posredovanjem odnosno interpretacijom koja napreduje prema krajnjem horizontu Povijesti pokazati kako su naizgled disparatni elementi svi dio istog "globalnog povijesnog procesa".

U dekonstrukcijskom čitanju, okrenuti tekst protiv njega samog ne znači ovladati tekstom pokazujući mu ono što on sam ne zna jer bi to značilo nametnuti mu strukturu manifestnog i latentnog kako bi se površini teksta vratila njegova istina. No Jameson će, premda postupa na način sličan dekonstrukcijskom čitanju, ipak pokušati pokazati tekstu onu istinu koje tekst sam nije svjestan. Kao što i sam najavljuje naslovom knjige, Jameson će pokušati rekonstruirati latentnu razinu teksta potisnutu manifestnom razinom, pri čemu tenzija koja postoji između tih dviju razina ne ukazuje na inherentnu (i neizbježnu) nestabilnost teksta, već na nešto što se može smatrati svojevrsnim izvornim sadržajem ili "sirovom materijom" koja je raznim transformacijama i potiskivanjima postala "ono što nam priča tvrdi da jest". Spomenuta tenzija, dakle, nije inherentna svakom tekstu, već je (samo) simptom nečega što se nalazi izvan samog teksta, a uloga kritičara je vraćanje na površinu "zakopane stvarnosti ove fundamentalne povijesti".

U Jamesonovu modelu pluralnost značenja ili interpretacija u konačnici je ograničena zadnjim koncentričnim krugom interpretacije, krajnjim horizontom Povijesti. Interpretativni iskaz, dakle, nije tek privremeni individualni prekid interpretacijskog procesa, već pretendira na određenu dovršenost koja ovjeru pronalazi u Povijesti. Kada, kaže kako "Povijest nije tekst... ali naš pristup Povijesti i Stvarnome neminovno prolazi njezinom prethodnom tekstualizacijom, njezinom narativizacijom u političkom nesvjesnom", Jameson nam sasvim jasno otkriva kako nas kritičar mora voditi kroz tekst, otkrivajući nam ono što je u njemu latentno. Da bi ostao markstističkim, Jamesonov model ne može stati na razotkrivanju neodlučnosti i nestabilnosti teksta, a njegova će "dekonstrukcija" na poslijetku služiti rekonstrukciji i obnovi na površini latentne

razine koja objašnjava njegovu proizvodnju i vodi nas izvan samoga teksta - prema Povijesti. Jamesonova se metoda stoga uistinu može nazvati hermeneutičkom, jer u konačnici teži razotkrivanju istine za koju Derrida drži da razlikuje hermeneutiku od interpretacije. Fikcionalni tekst u Jamesonovoj hermeneutici funkcionira, dakle, kao zaobilaznica do nekog osjećaja istine, kao točka s koje se povijest može sagledati.

Središnje pitanje mogli bismo formulirati kao problem upotrebe dekonstrukcije kao *lokalne metode* koja se djelomično prisvaja a djelomično, kada je riječ o njezinim implikacijama, odbija. Nije riječ, dakle, o pitanju rivalstva između jedne metode koja traga za transcendentnim i pristupa koji ga negira, već o Jamesonovu pokušaju da dekonstrukciju svede pod svoj markstistički model. A ako bismo postupili na način sličan Jamesonovom propitivanju "antiinterpretativne struje" mogli bismo se upitati o ideološkim razlozima takve djelomične aprorrijacije, ograničavanja dekonstrukcije u sklopu markstističke hermeneutike. Ono što Jamesonu nedostaje u deridijskom pristupu tekstu - i što tom pristupu stoga daje tek djelomičnu vrijednost - jest upravo pokušaj da se totaliziraju nalazi analize te obnovi osjećaj jedinstva i cjelovitosti koji u konačnici počiva u Povijesti kao "jedinstvenoj velikoj nedovršenoj priči". No, implikacije dekonstrukcije u suprotnosti su s hermeneutikom kao potragom za istinom teksta te dovode u pitanje markstističku hermeneutiku, pa i onu Jamesonovu koja, unatoč odbijanju izravne uzročnosti, unatoč poimanju povijesti kao odsutnog uzroka, ipak upućuje na Povijest i kao završnu točku interpretacije, njezin krajnji, neprelazni horizont, i kao Stvarnost prema kojoj nas vodi interpretacija teksta. Tako nakanu da se dekonstrukcija djelomično prisvoji kao ograničena metoda unutar Jamesonovog markstističkog modela te se ograniče njezini učinci možemo shvatiti kao Jamesonovo vlastito imagi-narno razrješenje stvarne proturječnosti.